

Rafał Malik*

Średniowieczne lokacje miejskie nad Rabą. Uście Solne. Ze studiów nad budową i kształtem miasta lokacyjnego w oparciu o analizę wielkości działki lokacyjnej

Medieval towns founded on the River Raba. Uście Solne. Studies on building and shape of a charter town based on the analysis of the settlement plot size.

Słowa kluczowe: Uście Solne, urbanistyka, średniowiecze

Key words: Uście Solne, urban designing, the Middle Ages

Uście Solne – do 1934 roku miasto, obecnie zaś wieś – leży w granicach województwa małopolskiego, w powiecie brzeskim, na prawym brzegu rzeki Raby nieopodal jej ujścia do Wisły.

Zainteresowanie historią tego byłego już miasta jest raczej skromne. Skromnie też przedstawia się stan badań nad procesem formowania się jego organizmu, w szczególności zaś w jego najwcześniejszej fazie związanej z zakładaniem miasta oraz w latach następnych. Jedną z istotniejszych pozycji w tym zakresie jest praca B. Krasnowolskiego, w której w ramach szerszego opracowania poświęconego procesom urbanizacyjnym zachodzącym w XIII i XIV wieku na obszarze Ziemi Krakowskiej autor omówił podstawowe aspekty budowy metrologicznej Uścia Solnego, nie dając jednakże bardziej szczegółowej charakterystyki jego organizacji przestrzenno-funkcjonalnej¹. Pewnych, acz niekompletnych i wybiórczych informacji na temat składowych przestrzenno-funkcjonalnych budujących w przeszłości plan Uścia Solnego dostarcza nam w monografii poświęconej procesom lokacyjnym i zagospodarowaniu miast królewskich powstałych w Małopolsce w latach 1333–1370 A. Berdecka². Ów nader skromny zbiór prac poświęconych zagadnieniom związanym z budową i kształtowaniem się planu Uścia Solnego zamyka nie-

Uście Solne – a town until 1934, currently a village – lies within the Lesser Poland Voivodeship, in Brzesko County, on the right bank of the River Raba close to where it joins the Vistula.

The interest in the history of this former town is rather modest. The state of research on the process of its formation is also limited, particularly in relation to its earliest stage connected with founding the town and the years following it. One of the most essential positions on the subject is the work of B. Krasnowolski in which, as a part of a more extensive study devoted to urbanisation processes occurring in the 13th and 14th century in the Krakow Region, the author discussed the fundamental aspects of metrological structure of Uście Solne, though without providing a more detailed characteristics of its spatial-functional organisation¹. Some information, though incomplete and selective, concerning the spatial – functional components making up the plan of Uście Solne in the past, has been provided by a monograph devoted to foundation processes and development of royal towns established in Lesser Poland in the years 1333–1370 written by A. Berdecka². That rather limited collection of works devoted to the issues connected with building and formation of the plan of Uście Solne ends with

* Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechniej

* *Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Chair of History of Architecture, Urban Planning and Art*

Cytowanie / Citation: Malik R. Medieval towns founded on the River Raba. Uście Solne. Studies on building and shape of a charter town based on the analysis of the settlement plot size. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;42:71-79

Otrzymano / Received: 2015-06-02 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-06-30

doi:10.17425/WK42RABA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

publikowane studium historyczno urbanistyczne tego miasta autorstwa M. Grabskiego³.

Braki w zakresie badań planistycznych rekompensują, choć w niewielkim stopniu, prace historyczne. W grupie tej na szczególną uwagę zasługują wyniki badań Z. Daszyńskiej-Golińskiej, która jako pierwsza podjęła się opisanie przeszłości Uścia Solnego pod kątem statystycznym, podając tam gdzie było to możliwe, szereg danych odnoszących się do topografii miasta i stanu jego zagospodarowania w przeszłości⁴. Syntetyczne ujęcie dziejów miasta w okresie średniowiecza na bazie szerokich kwerend źródłowych dał F. Kiryk w swojej pracy poświęconej urbanizacji powiatów południowych w okresie od XIII do XVI wieku na obszarze dawnego województwa krakowskiego⁵.

Kto i kiedy lokował Uście Solne, nie wiemy. Dokument lokacyjny miasta nie zachował się. Wiemy jedynie, że do powstania miasta w Uściu Solnym doszło w połowie XIV wieku⁶. Pierwszym znanym nam dokumentem potwierdzającym miejski charakter Uścia Solnego jest przekaz źródłowy datowany na połowę kwietnia 1360 roku zlecający niejakiemu Mikołajowi, mieszczaninowi uścieckiemu założenie wsi Lubień koło Myślenic⁷.

Lokacja Uścia Solnego mogła być związana, co sugerują wywody niektórych historyków, z prowadzoną przez króla Kazimierza Wielkiego akcją urbanizacyjną, w wyniku której około 1358 roku po północno-wschodniej stronie rozrastającego się Krakowa powstały Słomniki oraz Proszowice⁸. Wszystkie trzy wyżej wymienione miasta założono na trakcie łączącym je z zagłębieniem solnym w Bochni⁹. Według lustracji z 1570 roku droga ta prowadziła przez Krzyżanowice, Słomkę, Majkowice, Besów, Czesławice, Łany do Uścia, w którym mieścił się, jak przypuszcza F. Kiryk – zapewne od czasów lokacji miasta – zarówno skład, jak i punkt przeładunkowy soli¹⁰. Stąd po przeprawieniu się promem¹¹ na drugi brzeg Wisły można było skierować się przez Nowe Brzesko i Proszowice w stronę Słomnik, gdzie droga ta łączyła się ze szlakiem krakowsko-toruńskim, albo udać się w kierunku wschodnim do Koszyc i dalej poprzez Nowe Miasto Korczyn do Sandomierza lub z Koszyc traktem na Skalbmierz w stronę Jędrzejowa¹².

Miasto lokowano na terenie wcześniej niezainwestowanym. Pod jego rozmiarzenie, a następnie zabudowę wybrano obszerny, płaski teren przy prawym, wschodnim brzegu rzeki Raby nieco poniżej wspomnianego wyżej składu¹³. Układ przestrzenny Uścia Solnego oparty został, co sugerują jego zachowane po dzień dzisiejszy relikty, na mocno zgeometryzowanym, regularnym planie, którego centralnym elementem był stosunkowo obszerny rynek. Berdecka ocenia jego wielkość na około 1,75 ha powierzchni zamkniętej w kwadracie o boku równym 132,5 metra¹⁴.

Ustalenia te nieznacznie skorygował w 2004 roku B. Krasnowolski. Według Krasnowolskiego średniowieczny rynek w Uściu Solnym mierzył 3 × 3 sznury rozmierzone stopą równą 0,3 metra długości i wynoszące po 150 stóp każdy. Po przeliczeniu tych wielkości na współczesne nam miary metryczne otrzymujemy blok wielkości

an unpublished historical – urban study of that town written by M. Grabski³.

Lacks in planning research are compensated, but only to a limited degree, by historical works. In this group, particular attention should be given to the results of research by Z. Daszyńska-Golińska who was the first to describe the past of Uście Solne from the statistic angle providing, wherever possible, several data referring to the town topography and its state of development in the past⁴. A synthetic approach to the history of the town during the medieval period on the basis of extensive preliminary research of sources was presented by F. Kiryk in his work devoted to the urbanization of southern counties from the 13th to the 16th century in the former Krakow Voivodeship⁵.

It is not known who and when founded Uście Solne, since the foundation charter of the town has not been preserved. We know only that the town of Uście Solne was established in the mid-14th century⁶. The first known document confirming the urban character of Uście Solne is a record dated back to mid-April 1360, commissioning Mikołaj – a burgher from Uście – to found the village of Lubień near Myślenice⁷.

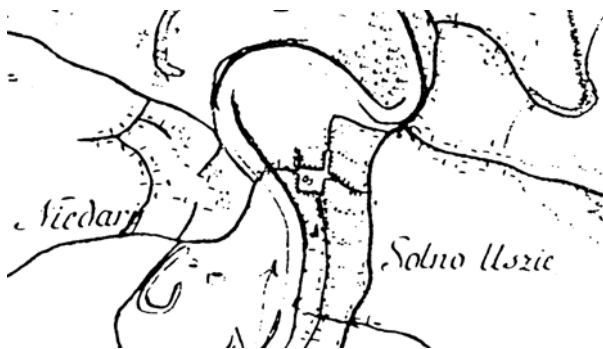
According to some historians, foundation of Uście Solne might have been connected with the urbanisation action carried out by King Kazimierz Wielki, as a result of which around 1358 Słomniki and Proszowice were founded on the north-eastern side of expanding Krakow⁸. All the three above mentioned towns were founded along the route connecting them to the salt mines in Bochnia⁹. According to the survey from 1570, the road led through Krzyżanowice, Słomka, Majkowice, Besów, Czesławice, Łany to Uście where both a warehouse and a handling point of salt were located, according to F. Kiryk, probably since the time of the town foundation¹⁰. After taking the ferry¹¹ to the other bank of the Vistula, one could turn from here through Nowe Brzesko and Proszowice towards Słomniki, where the road joined the Krakow-Toruń route, or travel eastwards to Koszyce and further on through Nowe Miasto Korczyn to Sandomierz or Koszyce along the route to Skalbmierz towards Jędrzejow¹².

The town was located in the previously undeveloped terrain. A vast flat area on the right, eastern bank of the River Raba, slightly below the already mentioned warehouse, was selected for measuring out and then building the town¹³. The spatial layout of Uście Solne, which is confirmed by its relics preserved until today, was based on a geometrised, regular plan whose central element was a relatively spacious market square. Berdecka assesses its area as approximately 1.75 ha enclosed within a square whose side was 132.5 metre long¹⁴.

Those estimates were slightly corrected by B. Krasnowolski in 2004. According to Krasnowolski, the medieval market square in Uście Solne measured 3 × 3 'sznur' measured with a foot which was 0.3 metre long, and equalling 150 feet each. After converting the measurements into current metric equivalents, we end

Ryc. 1. Uście Solne. Widok miasta z lotu ptaka
Fig. 1. Uście Solne. Bird's-eye view of the town

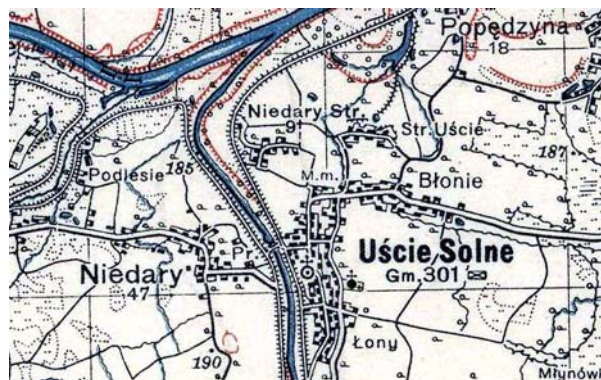

Ryc. 2. Uście Solne. Fragment mapy sporządzonej przez płk. Siegera i ppłk. Miega w latach 1779–1792 w skali 1:28 800. Oryginał w Kreigsarchiv w Wiedniu

Fig. 2. Uście Solne. Fragment of a map drawn by Col. Sieger and Lt. Col. Mieg in the years 1779–1792 in the scale 1:28 800. Original is in the Kreigsarchiv in Vienna

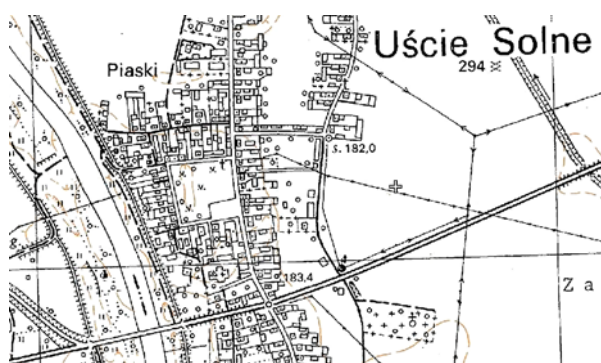
135 × 135 metrów¹⁵. Wymierzony na początku akcji lokacyjnej stanowił on centrum handlowe, główny węzeł komunikacyjny i miejsce rezydowania władz miejskich. Wnikliwa analiza dawnych, historycznych już planów Uścia Solnego sugeruje, że pierwotnie owo centrum otaczało aż 8 bloków zabudowy siedliskowej¹⁶. Każdy z nich podzielony był na szereg pojedynczych działek znormalizowanych zarówno pod względem powierzchni, jak i wymiarów¹⁷. Jaka była to powierzchnia i jakie wymiary mogły mieć działki lokacyjne w chwili zakładania miasta w Uściu Solnym, Krasnowolski nie precyzuje. Zamiast tego podaje jedynie, że występujące w mieście bloki zabudowy były blokami typu jednofrontowego, w kształcie prostokąta o głębokości około 1,5 sznura¹⁸. Przy stopie równej 0,3 metra byłyby to głębokość rzędu 67,5 metra.

Działki o długości odpowiadającej mierze 1,5 sznura frankońskiego opartego jednak nie na stopie wynoszącej 0,3 metra, a na łokciu krakowskim identyfikuje we wschodnim paśmie zabudowy przyrynkowej w Uściu Solnym Anna Berdecka. Według niej działki te, liczące

Ryc. 3. Fragment mapy topograficznej wykonanej w skali 1:100 000 przez WIG w roku 1938 przedstawiający Uście Solne. Materiał ze zbiorów Zakładu Historii Urbanistyki PK

Fig. 3. Fragment of a topographic map, drawn in the scale 1:100 000 by WIG in 1938, representing Uście Solne. Material from the collection of the Unit of Urban Design History CUT

Ryc. 4. Uście Solne. Współczesny plan miasta w skali 1:5000

Fig. 4. Uście Solne. Contemporary town plan in the scale 1:5000

up with a block measuring 135 × 135 metres¹⁵. Measured out at the beginning of the foundation process, it constituted the trade centre, the main road hub and a place where the town authorities resided. A thorough analysis of the old, historic plans of Uście Solne implies that initially the centre was surrounded by as many as 8 settlement blocks¹⁶. Each of those was divided into several single plots with standardised area and dimensions¹⁷. Krasnowolski does not specify what the area was or what dimensions the settlement plots might have had at the time when the town of Uście Solne was founded. Instead, he says only that the building blocks occurring in the town were of the one-front type in the shape of a rectangle about 1.5 'sznur' deep¹⁸. With one foot equal 0.3 metre it would have meant the depth of around 67.5 metre.

Plots, whose length equalled 1.5 Franconian 'sznur' based, however, not on the foot measuring 0.3 metre but on the Krakow ell, have been identified by Anna Berdecka in the eastern strip of the market buildings in Uście Solne. According to her, 2/3 of the size of those plots, measuring around 163 metres¹⁹ were intended for growing fruit and vegetables²⁰. It would have meant that their settlement section might have measured around 54 metres long which could equal 6 medieval rods. Berdecka attributes identical dimensions to plots occurring in the western market block²¹. According to

około 163 metrów¹⁹, w 2/3 swej wielkości przeznaczone były pod uprawy warzywno-owocowe²⁰. Oznaczałoby to, że ich siedliskowa część mogła oscylować w granicach około 54 metrów długości, co mogło odpowiadać 6 średniowiecznym prętom. Identyczne wymiary Berdecka przypisuje działkom występującym w zachodnim bloku przyrynkowym²¹. W zależności od długości pręta, jakim posługiwano się przy wytyczaniu miasta, długość ta po przeliczeniu na współczesne nam miary metryczne według Berdeckiej odpowiada wielkościom z przedziału 52,7–54,5 metra²².

Bazując na opracowanej jeszcze w latach 60. ubiegłego wieku przez J. Pudełkę pomiarowej metodzie badania planów²³ udało się, przynajmniej częściowo, potwierdzić przytoczone wyżej spostrzeżenia A. Berdeckiej. Analiza rozrzutu głębokości parcel w obrębie bloków przyrynkowych w Uściu Solnym, w tym w szczególności w ramach – jak się wydaje – najlepiej zachowanego północnego bloku przyrynkowego pozwoliła stwierdzić, że średnia rozrzutu głębokości występujących w tym bloku działek wynosi 52,5 metra długości (51,8–53,37)²⁴. Przyjmując wielkość stopy na poziomie 0,29 metra i przeliczając powyższe wyniki na dawne średniowieczne miary otrzymamy działkę o długości 180 stóp²⁵.

W oparciu o tę samą metodę rozpoczęto poszukiwania drugiego wymiaru wyżej wymienionej działki. Wykonane na cyfrowym planie ewidencji gruntów pomiary pozwoliły stwierdzić, że najczęściej powtarzającymi się szerokościami parcel w obrębie rynku w Uściu Solnym są wymiary z zakresów 8,00–8,75 oraz 15,50–16,50 metra. W przeliczeniu na miary stosowane w średniowieczu przy zastosowaniu stopy wynoszącej 0,29 metra i uwzględnieniu wszelkich możliwych deformacji pierwotnej działki siedliskowej szerokość poszukiwanej posesji mogłaby wynosić 30 stóp. Do wielkości tej zbliżone są współczesne wymiary działek oznaczonych na już wymienionej mapie ewidencji gruntów numerami 768, 771, 775/1, 775/2, 893/1 oraz 999. Równoczesne istnienie parcel, których szerokość frontu bliska jest podwójnej szerokości parcel 30-stopowych sugeruje, że wielkość ta może być jedynie połową całkowitego wymiaru frontu działki lokacyjnej, której pierwotna szerokość wynosiła 60 stóp²⁶. Zbliżone parametry szerokości frontu posiadają dwie, jak się wydaje w pełni „zachowane” działki w ramach południowo-zachodniego bloku przekątniowego oraz para działek 775/1 i 775/2, które – co nie jest również bez znaczenia – posiadają identyczne wymiary po 8,49 metra każda, a ich usytuowanie w pierzei rynkowej jest całkowicie zgodne z rytmem jej 30-stopowych podziałów.

Powierzchnia tak określonej parceli wynosiłaby prawie 908 m². Byłaby to zatem działka niemal dwukrotnie większa od powierzchni działek miast krzyżackich w Sępopolu i Kętrzynie, gdzie według przekazów źródłowych znormalizowana powierzchnia parceli mieszczańskich wynosiła około 447 m²²⁷. Nieznacznie przewyższa ona także swą powierzchnią nie tylko dużą XIII-wieczną działkę wytyczaną w miastach śląskich, ale również posesje miejskie rozmierzone w połowie XIII wieku przy okazji lokacji Krakowa (882 m²) oraz Poznania (837 m²)²⁸. Wyniki te

Berdecka, depending on the length of the rod that was used for measuring out the town, after converting it into contemporary metric units the length corresponds to the size between 52.7–54.5 metre²².

Basing on the measuring method of examining plans²³, prepared by J. Pudełko already in the 1960s, it was possible to at least partially confirm the above mentioned observations of A. Berdecka. An analysis of dispersion of plot depths within the market blocks in Uście Solne, and particularly within seemingly the best preserved northern market block, allowed for stating that the average dispersion of depths of the plots occurring in this block equals 52.5 metres of length (51.8–53.37)²⁴. Assuming the foot size to be 0.29 metre and converting the above results into the former medieval units of measure we end up with the plot being 180 feet long²⁵.

The search for the other dimension of the above mentioned plot started on the basis of the same method. Measurements carried out on the digital plan of land records allowed for stating that the most frequently recurring width of plots, within the market square in Uście Solne, are dimensions between 8.00–8.75 and 15.50–16.50 metres long. After converting into medieval units of measure, using the foot 0.29 metre long and considering all the possible deformations of the original settlement plot, the width of the plot in question might have equalled 30 feet. Contemporary dimensions of plots marked on the already mentioned land records map with numbers 768, 771, 775/1, 775/2, 893/1 and 999 are close to that size. Simultaneous occurrence of plots whose front width is close to double width of 30-foot parcels of land suggests that the size might be merely a half of the overall size of the front of the settlement plot whose original width equalled 60 feet²⁶. Two, apparently fully “preserved” plots within the south-western diagonal block possess similar parameters of the front width, as well as two plots 775/1 and 775/2 which – and that cannot be ignored – possess identical dimensions of 8.49 metres each, and their location within them market frontage is fully in keeping with the rhythm of its 30-foot division.

The area of so defined a parcel of land would have equalled almost 908 m². Therefore, it would have been a plot almost twice the size of those in the Teutonic towns of Sępopol and Kętrzyn where, according to the sources, a standardised area of a burger’s plot equalled approximately 447 m²²⁷. Its size slightly exceeded not only a large 13th-century plot measured out in Silesian towns, but also town properties measured out in the mid-13th century during the foundation of Krakow (882 m²) and Poznan (837 m²)²⁸. Those results place the settlement plot from Uście Solne within the upper limits of typical sizes of burgher’s plots in that period when an average area of such land parcels in Lesser Poland towns founded in the years 1333–1370 oscillated between 463–990 m²²⁹.

The discovered size of a burgher’s plot, which could have been used at the time when the spatial – functional

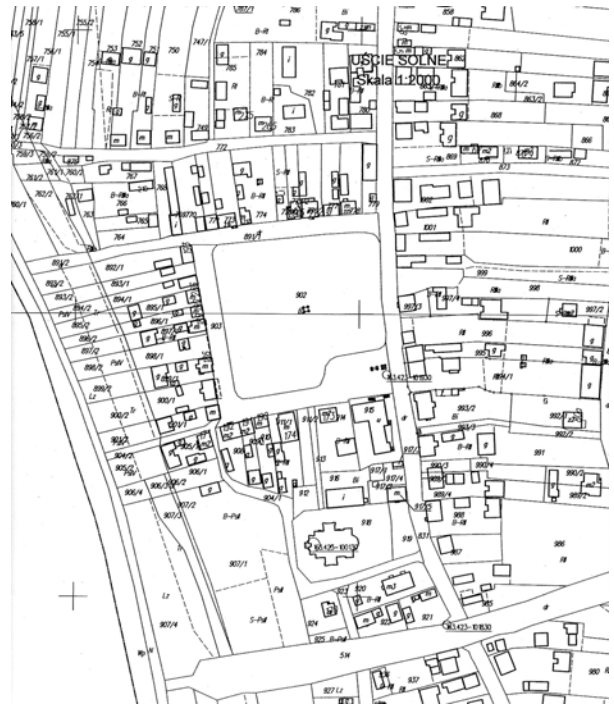
Ryc. 5. Uście Solne. Fragment planu katastralnego z połowy XIX wieku. Przerys ze zbiorów Zakładu Historii Urbanistyki PK

Fig. 5. Uście Solne. Fragment of the cadastral plan from the mid-19th century. Copy from the collection of the Unit of Urban Design History of the CUT

plasują działkę siedliskową w Uściu Solnym w górnych granicach typowych wielkości parcel mieszczkańskich tego okresu, gdzie przeciętna wielkość takiego uposażenia w miastach małopolskich lokowanych w latach 1333–1370 wahała się w przedziale 463–990 m²²⁹.

Znalezioną wielkość parceli mieszczkańskiej, którą operowano zapewne w chwili wytyczania układu przestrzenno-funkcjonalnego Uścia Solnego, potwierdza wykonana przez autora rekonstrukcja rozplanowania miasta z jego początkowego okresu. Zgodnie z nią obszar przeznaczony pod zabudowę miejską zajmował powierzchnię zakresloną prostokątem o wymiarach około 5,5 × 8 sznurów liczących 150 stóp. Po przeliczeniu na miary metryczne daje to nieco ponad 8 ha³⁰. W ramach tego obszaru wokół kwadratowego rynku o wymiarach 3 × 3 sznury zgrupowanych było w ramach 8 prostokątnych, jednofrontowych bloków od 40–41 działek siedliskowych o wielkości 60 × 180 stóp każda. 12 działek przypadało na cztery bloki przekątniowe i 28–29 na cztery przyrynkowe. W tym ostatnim przypadku w ramach trzech bloków: wschodniego, południowego i zachodniego wymierzono łącznie 21 działek – po 7 w każdym z nich. Jedynie w bloku północnym w wyniku nieznacznych odkształceń od modularnego, czysto teoretycznego i w pełni zgeometryzowanego, regularnego układu mogło dojść do wytyczenia o jedną działkę więcej.

Po zsumowaniu podanych tu liczb i pogrupowaniu poszczególnych wielkości na odrębne składowe funkcjonalne otrzymujemy ok. 2 ha powierzchni przypadającej na rynek (1,7 ha³¹) i wychodzące zeń ulice (0,3 ha). Stanowi to ¼ ogólnej powierzchni miasta. Parametr ten, w kontekście wyników badań prowadzonych nad zasadami budowy i organizacji przestrzennej polskich

Ryc. 6. Uście Solne. Fragment cyfrowej mapy ewidencji gruntów w rejonie rynku. Mapa pochodzi z zasobów PODGiK w Brzesku

Fig. 6. Uście Solne. Fragment of a digital land records map in the market area. Map comes from the collection of PODGiK in Brzesku

layout of Uście Solne was measured out, has been confirmed by a reconstruction of the town plan from its initial period made by the author. According to it, the area intended for town buildings covered the space of a rectangle measuring about 5.5 × 8 ‘sznur’ measuring 150 feet. After converting into metric units it equals slightly over 8 ha³⁰. Within that area around a square market measuring 3 × 3 ‘sznur’, between 40–41 settlement plots measuring 60 × 180 feet each were grouped in 8 rectangular, one-front blocks. 12 plots constituted four diagonal blocks while 28–29 blocks constituted four market blocks. In the latter case, 21 plots altogether, 7 in each block were measured out in three blocks: the east, south and west one. Only in the north block, as a result of slight deformation in the modular, purely theoretical and fully geometrised, regular layout, one more plot might have been measured out.

After adding up the figures given here and grouping particular sizes into separate functional constituents, we obtain app. 2 ha of area making up the market square (1.7 ha³¹) and streets running out of it (0.3 ha), which constitutes ¼ of the overall town area. That parameter, in the context of results of the research conducted on building principles and spatial organisation of Polish medieval towns³², seems to be an unquestionable argument in favour of both the planning solution applied in reconstruction and the discovered metric dimensions on which the reconstruction was based.

We do not know whether the so determined spatial layout had any fortifications. Although all the preserved and available written sources remain silent on the issue, B. Krasnowolski believes, that the town had such a feature. However, he does not specify the directions

miast średniowiecznych³², wydaje się być niezaprzeczanym argumentem przemawiającym na korzyść zarówno przyjętego w rekonstrukcji rozwiązania planistycznego, jak i znalezionych wielkości metrycznych, w oparciu o które rekonstrukcja ta powstała.

Czy tak wyznaczony układ przestrzenny mógł posiadać jakieś umocnienia, nie wiemy. Pomimo tego, że wszelkie zachowane i dostępne nam źródła pisane milczą w tej sprawie, B. Krasnowolski uważa, że miasto takowe posiadało. Nie precyzuje jednak kierunków i sposobu ich przebiegu. Nadmienia jedynie, że jest on czytelny w układzie urbanistycznym Uścia Solnego³³.

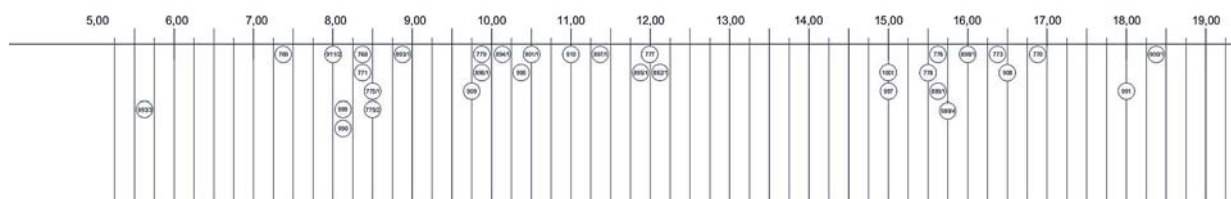
Przeprowadzone przez autora niniejszego artykułu badania – zarówno terenowe jak i planistyczne – wskazują, że wyżej postawiona teza Krasnowolskiego ma jedynie częściowe oparcie w posiadanym przez nas materiale kartograficznym. Biorąc pod uwagę kierunki i sposób ułożenia w planie miasta granic podziałów własnościowych możemy zaryzykować twierdzenie, że ich przebieg z dużą dozą prawdopodobieństwa, o ile Uście Solne posiadało jakiś rodzaj umocnień o charakterze policyjno-obronnym lub jedynie policyjnym, wyglądał następująco: od wschodu, zapewne tuż za parcelami tworzącymi wschodnią pierzeję rynkową³⁴ szedł w kierunku południowym, by w okolicach działki kościelnej, mniej więcej na wysokości drogi nr 964 z Wieliczki do Szczurowej, skrócić na zachód. Dalszy ich przebieg jest już zdecydowanie mniej prawdopodobny. Od strony Raby mogły one iść wzdłuż drogi okólnej opasującej miasto od zachodu i idącej na tyłach zachodnich parcel przyrynkowych. Podobnie rzecz się ma na odcinku północnego bloku przyrynkowego, gdzie hipotetycznie umocnienia mogły iść po północnych granicach parcel: 785, 784, 782, 781 i 780³⁵.

Źródła, którymi dysponujemy, nie pozwalają nam stwierdzić, jak wyglądał stan zabudowy Uścia Solnego w chwili lokacji miasta. Nie możemy też odtworzyć jej charakteru. Wnikając w zachowane tu i ówdzie fragmenty przekazów źródłowych możemy zakładać, że w zdecydowanej większości, o ile nie w całości, była to zabudowa drewniana. Pierwotnie drewniany był kościół parafialny pod wezwaniem Nawrócenia św. Pawła według B. Krasnowolskiego potwierdzony źródłowo w 1384 roku³⁶. Z II połowy XIV wieku pochodzą też pierwsze wzmianki o funkcjonującym w obrębie miasta dworze królewskim (*domus regalis*)³⁷. Na 1394 rok możemy datować działający pod miastem młyn³⁸. Według lustracji z 1661 roku posiadał on cztery koła wodne i piąte stepne³⁹. Wiemy, że przed 1598 rokiem funkcjonowały w mieście szpital

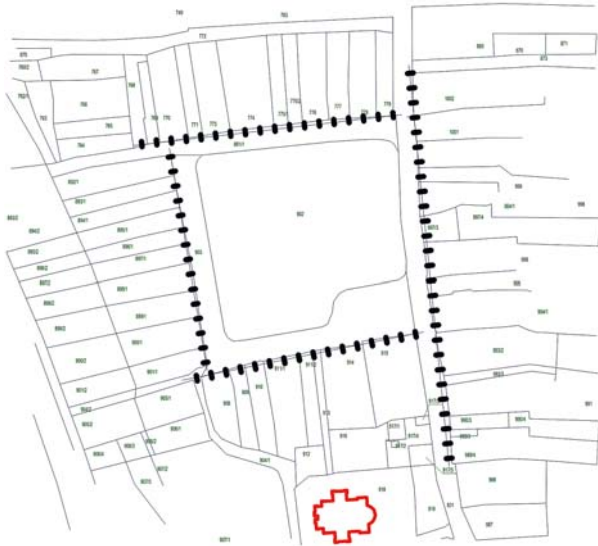
and its outline. He merely mentions that it can be discerned in the urban layout of Uście Solne³³.

The research carried out by the author of this article – both field and planning research – have indicated that the above thesis posed by Krasnowolski has only been partially confirmed by the cartographic materials at our disposal. Considering the directions and the way in which boundaries dividing properties were situated in the town plan, we could risk a statement that, providing Uście Solne possessed some kind of fortifications of policing-defensive or merely policing character, with a great dose of likelihood their course might have looked as follows: in the east, probably just behind the plots constituting the east market frontage³⁴, they ran southwards only to turn westward in the vicinity of the church plot, more or less by the road no 964 from Wieliczka to Szczurowa. Their further course is much less certain. On the Raba side they might have run alongside the road surrounding the town from the west and running at the back of the west market plots. Similarly in the section of the north market block where hypothetical fortifications might have run along the northern borders of plots: 785, 784, 782, 781 and 780³⁵.

The sources at our disposal do not allow us to state what the state of building development was in Uście Solne at the time the town was established. We cannot recreate its character either. Studying the preserved fragments of source records, we can assume that the majority of, if not all, buildings were wooden. The parish church dedicated to the Conversion of St. Paul, confirmed by sources according to B. Krasnowolski in 1384, was originally built of timber³⁶. The first mentions of the royal manor (*domus regalis*) functioning within the town date back to the 2nd half of the 14th century³⁷. The mill functioning in the vicinity of the town can be dated to 1394³⁸. According to the survey from 1661, it had four water wheels and the fifth pestle wheel³⁹. We know that before 1598 a hospital and a school functioned in the town⁴⁰. The former was owned by missionaries and functioned until 1835. In 1681, its provost was a Marcin Płaszyński⁴¹. F. Kiryk surmises that a salt warehouse functioned in Uście Solne since the time of its foundation. The first known mentions of the warehouse date back only to 1523⁴². The warehouse remained under direct management of the salt mine in Bochnia. According to the survey from 1580, it comprised two sheds fitted with a door with a staple, with a white room with

Ryc. 7. Uście Solne. Zestawienie rozrzutu szerokości parcel siedliskowych w strefie rynku. Opracowanie autora
Fig. 7. Uście Solne. Dispersion of widths of settlement parcels within the market area. Prepared by the author

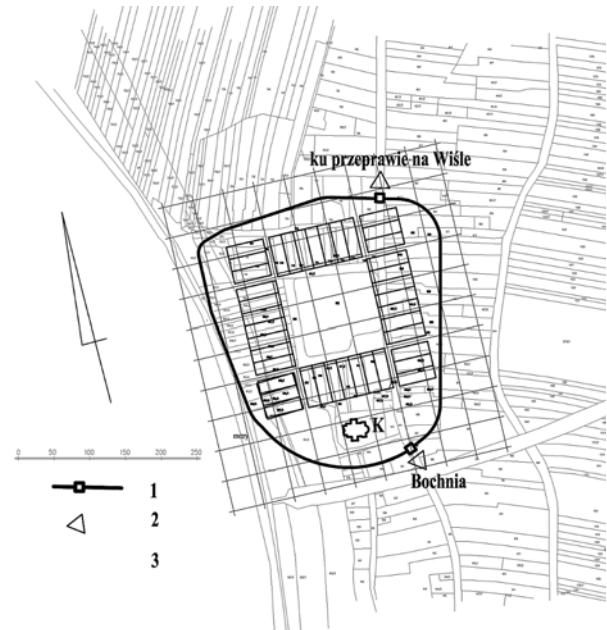
Ryc. 8. Uście Solne. Plan rejonu rynku z oznaczeniem 30-stopowych odcinków, na jakie można podzielić frontowe granice przyrynkowych bloków zabudowy siedliskowej. Opracowanie autora na kanwie cyfrowej mapy ewidencji gruntów

Fig. 8. Uście Solne. Plan of the market area with marked 30-foot sections into which front boundaries of the market blocks of settlement buildings could be divided. Made by the author, based on the digital land records map

oraz szkoła⁴⁰. Ten pierwszy był własnością misjonarzy i działał do 1835 roku. W 1681 roku jego prepozytem był niejaki Marcin Płaszyński⁴¹. F. Kiryk przypuszcza, że w Uściu Solnym od czasów jego lokacji działał skład soli. Pierwsze znane nam wzmianki o nim pochodzą dopiero z 1523 roku⁴². Skład ten pozostawał pod bezpośrednim zarządkiem żupy bocheńskiej. Według lustracji z 1580 roku były to dwie szopy zaopatrzone w drzwi z wrześciadkiem, z białą izbą z 4 szymbami, piekarnią, komórką obok oraz stodołą i stajnią⁴³.

Późno dowiadujemy się też o ratuszu. Przywilej na jego budowę mieszkańcy Uścia Solnego otrzymują dopiero w 1644 roku z rąk króla Władysława IV. Według Zofii Daszyńskiej-Golińskiej miał on stanąć na rynku, w miejscu gdzie obecnie wznosi się figura św. Floriana. W myśl przytoczonego powyżej przywileju Władysława IV w ratuszu, w jego przyziemiu miały mieścić się kramnica oraz mieszkanie arendarza. Nad nimi, na górnej kondygnacji planowano zlokalizować izbę sądową radziecką, salę dla sądów wójta i ławników oraz wieżę dla straży nocnej. Prócz tego w ratuszu miały mieścić się więzienie górne i dolne oraz pomieszczenia dla sukieników i postrzygacza sukna⁴⁴. Środki na tę inwestycję miasto planowało pozyskać w formie dodatkowego zobowiązania finansowego nałożonego na swoich mieszkańców. Miało ono wynosić 6 złotych od domu. Przy okazji dowiadujemy się, że Uście Solne w owym czasie liczyło 250 osad⁴⁵.

Po wzniesieniu ratusz miał być oddany w dzierżawę. Jego arendarz miał prawo handlować w ratuszu między innymi chlebem, futrami, żelazem, trunkami oraz mazią, łojem i świecami woskowymi. Na trzy ostatnie artykuły miasto oddało mu nawet monopol. Dochód z аренды ratusza płynąć miał na potrzeby całego miasteczka⁴⁶.

Ryc. 9. Próba rekonstrukcji rozplanowania układu miasta lokacyjnego w Uściu Solnym z podziałem na działki o wymiarach 60 × 180 stóp na tle siatki sznurowej i domniemanego przebiegu ewentualnych umocnień miasta. Opracowanie autora. Legend: 1 – domniemany przebieg ewentualnych umocnień miejskich, 2 – kierunki ważniejszych powiązań komunikacyjnych miasta, 3 – bloki zabudowy siedliskowej z podziałem na działki, K – kościół parafialny

Fig. 9. Attempt at reconstruction of the layout of the chartered town in Uście Solne with division into plots measuring 60 × 180 feet, against a 'sznur' grid and a supposed outline of possible town fortifications. Prepared by the author. Legend: 1 – supposed outline of possible town defensive fortifications, 2 – directions of more important traffic connections of the town, 3 – blocks of settlement buildings with division into plots, K – parish church

4 window panes, a bakery, a cubbyhole beside, a barn and a stable⁴³.

We also learn rather late about the town hall. The inhabitants of Uście Solne received the privilege of building it only as late as 1644, from the hands of king Władysław IV. According to Zofia Daszyńska-Golińska, it was to stand in the market square on the site where the statue of St. Florian is standing now. According to the above quoted privilege of Władysław IV, in the basement of the town hall there were to be: a shop and the rooms of the lease-holder. Above those, on the upper storey, a council courtroom was planned to be located, rooms for the alderman's and town councillors' courts, and the tower for the night watch. Besides them, the town hall was to house the upper and lower prison and rooms for clothiers and a clipper of woollen cloth⁴⁴. The town planned to acquire funds for the investment in the form of an additional financial obligation imposed on the residents. It was to be 6 złoty per house. By the way we learn that Uście Solne numbered 250 homesteads at that time⁴⁵.

After its erection, the town hall was to be leased. Its lease-holder was entitled to trade in such goods as bread, furs, iron, beverages, and tar, suet and wax candles in the town hall. The town even gave him a monopoly for the last three articles. The income

Kiedy uścianie wzniesli ratusz, nie wiemy. Wiemy jedynie, że spalił się podczas pożaru miasteczka w 1744 roku. Odbudowany po 1763 roku spłonął powtórnie w 1804 roku.

Wykonane badania, oparte z jednej strony na metodzie pomiarowego badania planów, z drugiej – na planistyczno-retrowersyjnej, a nade wszystko płynące z tych badań wnioski upoważniają nas do stwierdzenia, że przedstawiony tu sposób organizacji przestrzenno-funkcjonalnej Uścia Solnego należy zaliczyć do typowych rozwiązań urbanistycznych stosowanych przy okazji lokacji małych miast w okresie dojrzałego średniowiecza. Podobnie jak w zdecydowanej większości ówczesnych ośrodków lokacyjnych, tak też i w Uściu zastosowano regularny, zgeometryzowany plan oparty na znormalizowanej, ujednocionej pod względem powierzchni działce⁴⁷. Zastosowanie wydłużonego, jednofrontowego bloku grupującego w tym przypadku od 7 do 8 działek wydaje się być również charakterystyczne dla większości miast lokowanych w tym czasie w Małopolsce. Poza średnią plasuje się jedynie wielkość rozmierzonego w Uściu Solnym rynku. O ile co najmniej blisko połowa polskich średniowiecznych rynków posiada powierzchnię zbliżoną do wielkości 1 morgi (3 wężyska), o tyle rynek w Uściu Solnym jest od nich 3 razy większy. Jest to zatem jeden z obszerniejszych rynków powstałych na terenie Małopolski w omawianym tu okresie⁴⁸. Mimo to stosunek jego powierzchni powiększonej o powierzchnię ulic z niego wychodzących do ogólnej powierzchni powstającego miasta ma ten sam stały, niezmienny iloraz, wyrażony stosunkiem 1:3⁴⁹.

Kończąc chcę zaznaczyć, że przedstawiona tu retrowersja lokacyjnego rozplanowania Uścia Solnego ma jedynie charakter hipotetyczny i jako taka winna być traktowana jako przyczynek do dalszych badań w tym zakresie.

from the town hall lease was to be used for the needs of the whole town⁴⁶.

We do not know when the inhabitants of Uście erected their town hall. We know only that it was burnt in the town fire in 1744. Rebuilt after 1763, it burnt again in 1804.

The carried out research based, on the one hand, on the measuring method of examining plans, and on the other, on the planning-retroversion one, and above all the conclusions drawn from the research, enable us to state that the presented here spatial – functional organisation of Uście Solne can be regarded as a typical urban design solution applied when founding small towns during the high Middle Ages. Like in the vast majority of urban centres founded in the medieval period, a regular, geometrised plan based on a uniform plot with a standardised area was also applied in Uście⁴⁷. The use of an elongated, one-front block grouping, in this case, between 7 and 8 plots seems to be characteristic for the majority of towns established in Lesser Poland at that time. Only the size of the market square measured out in Uście Solne is above the average. While at least a half of Polish medieval market squares had the area close to 1 morgen (3 wężyska), the market square in Uście Solne is 3 times their size. Therefore, it is one of the larger market squares created in Lesser Poland during the discussed period⁴⁸. In spite of that, the relation between its area plus the area of the streets running out from it, and the overall area of the created town can be expressed by the same constant quotient of 1:3⁴⁹.

Finally, I would like to emphasise that the retroversion of the foundation planning of Uście Solne presented here is purely of hypothetical character and as such ought to be treated as a contribution to further research on the subject.

tłum. V.M.

¹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, część II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004.

² A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, *Studia i materiały z historii kultury materialnej*, tom LV, 1982.

³ M. Grabski, *Uście Solne. Studium historyczno-urbanistyczne*, mps, PKZ, Kraków 1989.

⁴ Z. Daszyńska-Golińska, *Uście Solne. Przyczynki historyczno-statystyczne do dziejów nadwiślańskiego miasteczka. Studium archiwalne*, Kraków 1906.

⁵ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w., Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, *Prace Monograficzne WSP w Krakowie*, tom 70, 1985.

⁶ Tamże, s. 253.

⁷ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (dalej Mp), tom I, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876–1905, s. 300.

⁸ A. Berdecka, *Lokacje...*, op. cit., s. 32.

⁹ Droga ta wzmiankowana jest już w 1362 roku (F. Kiryk, *Rozwój...*, op. cit., s. 254).

¹⁰ *Lustracja dróg województwa krakowskiego z 1570 roku*, wyd. B. Wyrozumka, Wrocław 1971, s. 30; Z. Daszyńska-Golińska, *Uście Solne...*, op. cit., s. 28 i nast. oraz F. Kiryk, *Rozwój...*, op. cit., s. 254; o składzie soli w Uściu wspomina też *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, tom XII, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1982, s. 832.

¹¹ A. Jureczko, *Średniowieczne mosty i przewozy na górnej Wiśle (na wschód od Krakowa)* [w:] *Wiśla w Dziejach i kulturze Polski*, *Studia i materiały z dziejów osadnictwa i gospodarki górnej Wisły w okresie przedrozbiorowym*, red. F. Kiryk, Warszawa 1990, s. 9–10.

¹² *Lustracja dróg...*, op. cit., s. 64–69; B. Wyrozumka, *Drogi w Ziemi Krakowskiej do końca XVI wieku*, *Prace Komisji Nauk Historycznych PAN* nr 41, 1977, ss. 65–68 oraz 83–84; zob. też F. Kiryk, *Rozwój...*, op. cit., s. 254.

¹³ F. Kiryk, *Rozwój...*, op. cit., s. 255, a także Z. Daszyńska-Golińska, *Uście...*, op. cit., s. 28.

¹⁴ A. Berdecka, *Lokacje...*, op. cit., s. 91.

¹⁵ B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część II, *Katalog...*, s. 257 oraz 259, tabela 6.1.

- ¹⁶ Wnioski autora są tu zbieżne z sugestiami B. Krasnowolskiego, który dopuszcza możliwość wystąpienia w planie średniowiecznego Uścia Solnego układu 9-polowego (B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część II, *Katalog...*, s. 257).
- ¹⁷ O normalizacji działek siedliskowych piszą między innymi: H. Munch, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku*, Kraków 1946, s. 214 oraz J. Pudełko, *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, t. IX/1964, z. 1, s. 8.
- ¹⁸ B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część II, *Katalog...*, s. 258.
- ¹⁹ 1,5 sznura frankońskiego × 109 metrów.
- ²⁰ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, op. cit., s. 69 oraz 86.
- ²¹ *Ibidem*, s. 69.
- ²² *Ibidem*.
- ²³ J. Pudełko, *Próba...*, op. cit., s. 3–27.
- ²⁴ Pomiary przeprowadzono na cyfrowym planie ewidencji gruntów Uścia Solnego. Plan w gestii PODGiK w Brzesku
- ²⁵ Długość stopy ustalono w oparciu o wielkość obszaru zajętego przez zabudowę miejską sięgającego blisko 1/3 łana frankońskiego (ok. 24 ha) wyliczonego z pręta 4,32 m.
- ²⁶ Zgodnie z zasadą J. Pudełki, szerokość działki średniowiecznej była zazwyczaj pełnym ilorazem głębokości parceli (J. Pudełko, *Próba...*, s. 25).
- ²⁷ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, op. cit., s. 70.
- ²⁸ *Ibidem*, s. 72.
- ²⁹ *Ibidem*, s. 71.
- ³⁰ Podobną wielkość przypisuje Uściu Solnemu A. Berdecka (*Lokacje i zagospodarowanie...*, op. cit., s. 91).
- ³¹ Wynik ten jest całkowicie zbieżny z ustaleniami A. Berdeckiej oceniającej powierzchnię rynku w Uściu Solnym na około 1,75 ha (*Lokacje i zagospodarowanie...*, op. cit., s. 91).
- ³² T. Kozaczewski, *Wielkość i program budowy miasta średniowiecznego*, Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki, Politechnika Wrocławska, Monografia 4, 1972; M. Książek, *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV wieku. Skrypt dla studentów szkół technicznych do przedmiotu Historia Urbanistyki*, Politechnika Krakowska, Kraków 1992, s. 69; tenże, *Rozwój przestrzenny [w:] Proszowice. Zarys dziejów do 1939 roku*, praca zbiorowa pod red. F. Kiryka, Kraków 2000, s. 435–436; M. Książek, K. Kuśnierz, *Rozwój przestrzenny Nowego Targu [w:] Dzieje miasta Nowego Targu*, praca zbiorowa pod red. M. Adamczyka, Nowy Targ 1991, s. 227–229; D. Kuśnierz-Krupa, *Skawina w średniowieczu, Zagadnienia urbanistyczno-architektoniczne*, Kraków 2012, s. 37–38.
- ³³ B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część II, *Katalog...*, s. 258.
- ³⁴ Przemawiają za tym widoczne zarówno na współczesnych planach, jak i w szczególności na austriackim planie katastralnym z połowy XIX wieku „uskoki” granic parcel siedliskowych położonych w tej części Uścia Solnego.
- ³⁵ Numeracja według cyfrowej mapy ewidencji gruntów Uścia Solnego (PODGiK Brzesko).
- ³⁶ B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część II, *Katalog...*, s. 258; zob. też J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis nunc Primus e codice autographo editus*, wyd. A. Przyździecki, Kraków 1864, s. 151 i 269.
- ³⁷ B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część II, *Katalog...*, s. 258. O dworze królewskim w Uściu Solnym pisze też F. Kiryk (*Rozwój...*, op. cit., s. 253).
- ³⁸ F. Kiryć, *Rozwój...*, op. cit., s. 255; zob. też *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896, s. 265 i 284.
- ³⁹ Z. Daszyńska-Golińska, *Uście...*, op. cit., s. 37.
- ⁴⁰ F. Kiryć, *Rozwój...*, op. cit., s. 257; zob. też *Codex diplomaticus Poloniae*, t. II, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1847–1858, nr 102.
- ⁴¹ J. Wilk, *O nadaniu praw miejskich. 650-lecie Uścia Solnego, „W zakolu Raby i Wisły” 1/2010*, s. 26; Z. Daszyńska-Golińska, *Uście...*, op. cit., s. 19 i 20.
- ⁴² F. Kiryć, *Rozwój...*, op. cit., s. 254.
- ⁴³ Z. Daszyńska-Golińska, *Uście...*, op. cit., s. 28, 29 i 31.
- ⁴⁴ *Ibidem*, s. 25 oraz 28.
- ⁴⁵ *Ibidem*, s. 25.
- ⁴⁶ *Ibidem*, s. 26.
- ⁴⁷ B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część I, *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 149–150; M. Książek, *Zarys...*, op. cit., s. 67–71.
- ⁴⁸ Identyczną lub zbliżoną wielkość posiadają rynki w Słomnikach, Proszowicach, Nowym Targu, Nowym Sączu oraz Połańcu, zob.: A. Berdecka, *Lokacje...*, op. cit., s. 91; B. Krasnowolski, *Lokacyjne...*, op. cit., część I, *Miasta...*, tabela 10, s. 188–191.
- ⁴⁹ M. Książek, *Zarys...*, op. cit., s. 69.

Streszczenie

Przeprowadzone w ostatnim czasie badania nad formowaniem się planu miasta lokacyjnego w Uściu Solnym, ujawniając kilka nowych, nieznanych dotąd faktów pozwalają nam stwierdzić, że forma przestrzenna powstałego tu ośrodka osadniczego nawiązuje do powszechnie występujących wówczas trendów w budowie miast. Była ona oparta na regularnym, zgeometryzowanym planie, którego centrum zarówno funkcjonalne, jak i przestrzenne stanowił kwadratowy rynek. Podstawą konstrukcji planu miasta była ujednoczona pod względem powierzchni i znormalizowana w swych wymiarach działka siedliskowa.

Abstract

Recently carried out research on the formation of the town plan in Uście Solne revealed several new, previously unknown, facts allowing us to state that the spatial form of the settlement centre established here followed the then commonly occurring trends in town building. It was based on a regular, geometrised plan whose centre both functional and spatial was the square market. The basis for the town plan construction was a settlement plot with standardised area and dimensions.